

Anmeldelser.

Axel Steensberg:

Danske bondemøbler.

Alfred G. Hassings Forlag 1949.

Længe har baade museumsfolk og andre kulturhistorisk interesserede været klar over, at et værk om danske bondemøbler savnedes stærkt, fordi det vilde kaste lys over vor folkelige kultur paa et vigtigt og stort omraade. Alligevel er det sikkert gaet mange saaledes, at de efter at have stiftet nærmere bekendtskab med den smukke bog, som dr. Steensberg har udsendt, er blevet klar over, hvor stort og godt et materiale, der har været samlet og hidtil været litterært utilgængeligt.

Bogen foreligger i stort kvartformat med ca. 35 sider tekst, hvortil nogle sider registre, og derefter ca. 220 sider med 456 illustrationer med kort beskrivende tekst. Dette sidste afsnit er bogens hovedstykke, hvor selve materialet forelægges. Billederne er grupperet efter de forskellige møbler: Borde og bænke, stole, senge og vugger, kister, skrin og æsker, skabe, dragkister, chatoller, hylder, spejle og skilderier, ure og mangeltræer. De er selvfølgelig ordnet kronologisk, men ogsaa udvalgt saaledes, at de forskellige egne af landet faar lov at vise deres „ansigt“, og det baade paa omraader, hvor den paagældende egen har pragtstykkerne og paa omraader, hvor den staar svagere. Dette maa fremhæves som et kulturhistorisk rigtigt princip ved billedvalget.

Det er en fornøjelse at lade hele denne rigdom af god møbelkunst passere forbi sig. Der var adskillige af de gamle haandværkere, som mødte de nye stilarter som dukkede op, med fuld forstaaelse, formaaede at tilpasse dem til deres kundekreds's behov og økonomiske evne og endog at give deres arbejder et personligt præg. Ingen, der ser de bedste af disse møbler, kan være i tvivl om, at for disse købstads- og landhaandværkere var deres haandværk en oplevelse, at de med anvendelsen af de forskellige stilelementer tilsigtede en bestemt virkning, og at de har kunnet se, om noget lykkedes for dem. Med rette vender dr. Steensberg sig mod den opfattelse, at folkekunsten saa at sige er sekundær i forhold til de højere kunstarter. Ogsaa stil-epøkernes pionerer lærer af og laaner fra andre stilarter. Men „nyskabelser sker i folkekunsten efter p r i n c i p i e l t set sam-

me linier som i de højere kunstarter, gennem efterligning og omformning under personlig indsats. Forskellen ligger ikke i princippet men i forudsætningerne og det udvalg af virkemidler, der staar til raadighed. Det kan ske, at bondesnedkeren naar det fuldkomne med ganske enkle midler. Det beror paa personlighedens indsats“.

Kulturhistorisk af stor værdi er det endelig, at mange af møblerne er vist i interiører, paa deres plads i stuen mellem andre, ældre og nyere møbler og genstande. Og i saadanne tilfælde nøjes teksten ikke med at fremhæve det vigtigste møbel, men nævner og daterer ogsaa stuens øvrige indhold lige til avis-mappen med de paasatte høstblomster og de nyeste dukker. Saadan har landbohjem jo altid indeholdt baade ældre og nyere ting, og om 100 aar vil vi ogsaa vide aarstallet paa de sidste. Mens bogen selvfølgelig gaar saa langt tilbage i tiden som materialet tillader, naar den til den anden side ikke længere end til ca. 1840. Denne afgrænsning er ikke helt i overensstemmelse med titlen, for der er mange yngre møbler, der ligesaa vel er „bondemøbler“ som de ældre. Det forstaas heller ikke, hvorfor urene som eneste gruppe ogsaa i enkeltbilleder er ført helt frem til de amerikanske ure fra 1870'erne. Lidt udenfor sammenhæng med det øvrige virker ogsaa en polstret sofa fra o. 1920, der med fuld beskrivelse indleder teksten, mens det eneste gamle paa billedet, en alkovevæg, kun lige er nævnt. Hvis det engang har været meningen, at værket skulle naa længere op imod vor tid, maa man meget beklage at det har været nødvendigt at begrænse det. Men i alle tilfælde er her forelagt et rigt og smukt billedmateriale, som ogsaa fagmanden i lang tid vil vende tilbage til for at faa svar paa mange spørgsmaal.

Tekstafsnittet, der som nævnt kun fylder en forholdsvis beskeden del af bogen maa vurderes paa baggrund af, at bogen ikke har nogen forgængere, og at der kun forelaa meget lidt af forstudier til det emne, den har taget op. Det har været begrænset, hvor stort arkivarbejde der har kunnet overkommes, og om detailundersøgelser om de enkelte møbeltyper eller over lokale ejendommeligheder har der ikke kunnet være tale. Men alligevel er det lykkedes dr. Steensberg klart at optrække hovedlinierne i udviklingen baade af de enkelte møbeltypers historie og af selve boligindretningen i de forskellige landsdele. Denne oversigt giver overraskende meget og det vil føre alt for vidt at gaa i enkeltheder. Lad mig nævne en enkelt ting, som viser det perspektiv, der er over fremstillingen: fra oldtiden af havde røgen fra det aabne ildsted midt paa gulvet bredt sig i hele huset. Den omstændighed, at bønderne fra o. 1650 ved at

bygge skorstene og anbringe bilæggerovne fjernede røgen fra stuen, baade muliggjorde og nødvendiggjorde at gaa over til at male stuerne og møblerne. „Bilæggerovnen fik sit gennembrud i barokkens tidsalder, en ændring, der førte med sig, at barokkens dekorationsmaling med dens tulipaner og roser i saa høj grad kom til at præge de danske bondemøbler“. Mange andre ting, som man vidste maatte være sket i husenes indretning og udstyr, er det nu lykkedes at tidsfæste nøjere og evt. at begrunde i handelsforbindelser eller andre forhold. Dette gælder ikke mindst Sønderjylland, hvis veludstyrede bondehjem tekstafsnittet hyppigt omtaler.

Det skal lige nævnes, at til teksten er knyttet en nyttig ordliste over fagudtryk, der ligefra en *a r a b e s k* til en *ø r k* giver knappe oplysninger om gloser fra stilhistorie og haandværk.

Afsluttende kan det siges, at dr. Steensbergs bog er et grundlæggende arbejde, som formentlig ogsaa vil give anledning til dyberegaende undersøgelser paa de mange omraader, den kun har naaet at røre ved.

H a n s N e u m a n n.

Thomas Matthiesen:

Gründung und erste Entwicklung der Flensburger Neustadt.

(Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte Nr. 6. Verlag Heinrich Möller Söhne, Rendsburg). 1949, 110 s.

Selskabet for Flensborgs byhistorie, der udgav sin sidste publikation i 1940, har nu atter kunnet udsende et lille værk om byens historie, pastor emeritus Thomas Matthiesens lille bog om Nystaden. Forfatteren har et godt kendskab til Flensborgs fortid, og hans fortælling om den nordligste bydels historie indeholder da ogsaa en hel del mere, end man skulle vente efter titlen. I et af tillæggene er der f. eks. samlet oplysninger om det gamle middelalderlige St. Gertruds kapel, der blev nedrevet i 1571. Tårnet blev dog stående, og kirkegården forblev i brug til efter 1800. I et andet tillæg berettes om den af amtmand, senere statholder, Gert Rantzau i 1590 byggede krudtmølle på Ramsherred mark. Den blev ødelagt under kejserkrigen, genopbygget nogle år senere af nogle flensborgske borgere, dog kun for under Torstensson-fejden atter at blive lagt øde. Et lille afsnit om de befæstningsanlæg, der blev anlagt i 1801 og 1807, har jo ogsaa interesse for den almindelige byhistorie.

Som indledning til redegørelsen for Nystadens historie fortæller forfatteren om de ældre forbud fra 1596 og 1597 mod at bygge udenfor portene, forbud der nærmest var begrundet i militære hensyn. I 1777 blev der givet tilladelse til at bygge landbrugsejendomme herude, men der måtte stadig ikke drives borgerlig næring. Imidlertid blev det under Flensborgs stærke opsving i de sidste årtier af 1700-årene umuligt at skaffe boliger i selve byen. En udvidelse måtte komme, og det blev mod nord på Ramsherred mark, der i 1769 var blevet udskiftet i 218 kobber, at det nye byggeri fandt sted. Deputeretkollegiet havde oprindeligt været imod bebyggelsen herude, men tilsidst opgav det sin modstand, og 1. feb. 1796 kunne der udstedes en plakat ang. byggeriet. I de følgende år blev der bygget en del i Nystaden, så der allerede i 1803 boede 520 personer udenfor Nørreport foruden 127 mennesker i fattigboderne lige på den anden side porten. Det var især næringsdrivende, der slog sig ned her, og mange af dem var indvandret fra den dansk-talende omegn, vel især fra Nordslesvig.

Med krigen mod England og statsbankerotten var det forbi med de gode tider i Flensborg, og flere af de industrivirksomheder, der var blevet grundlagt i Nystaden, blev „Opfer der Zeit“. Men alligevel blev der også i disse år bygget nye huse herude, så folketallet i 1835 var steget til 571. Og fra midten af 1830-erne gik det atter frem for Flensborg og dermed for Nystaden. Det fik stor betydning for den, at det i 1835 blev bestemt, at der hvert år skulle holdes to kvægmarkeder udenfor Nørreport. Nu begyndte de industrielle virksomheder for alvor at finde herud, der kom oliemølle, saltfabrik, jernstøberi, maskinværksted og brænderier.

I 1846 godkendte kongen bygningen af den nye chaussé fra Flensborg til Aabenraa, og fra 1857 blev byggeriet langs den nye landevej givet fri. Her opstod der ligeledes en del nye industrier, et glasværk og senere en tøjfabrik. I Nystaden fik byens gasværk, der blev bygget i 1854, ogsaa sin plads. Den nye bydel blev efterhånden et udpræget industrikvarter, og det blev nødvendigt at bygge en del boliger til virksomhedens arbejdere.

Nystaden havde ikke nogen særlig distriktsskole, men i 1825 oprettedes en friskole i Duborggade. Det var en slags industriskole for fattigfolks børn. I 1858 byggedes en dansk elementarskole herude mod nord. Det var oprindelig tanken, at Nystaden skulle have haft sin egen kirke, men først fra 1897 fik den en „nødkirke“. og 1907 blev det første spadestik taget til den nye kirke st. Petri kirke.

Pastor Matthiesen fortæller ikke blot om Nystadens ydre historie. Han har også fundet en del fine kulturhistoriske træk frem, så vi mange steder får interessante glimt af indbyggernes og i det hele taget af Flensborgernes liv i hverdag og i fest. Der er således gode bidrag til det flensborgske fornøjelseslivs historie.

Bogen om Nystaden er en værdifuld forøgelse af den store, men spredte litteratur om Flensborg. Forfatteren har samlet et omfattende stof, både i biblioteker og arkiver, og hans skildring er redelig og pålidelig. Man mærker overalt en trang til også at behandle de nationale modsætninger fordomsfrit og uden partiskhed. Det kommer ikke mindst frem i det lille afsnit om slaget ved Bov d. 9. april 1848. Det sidste afsnit af kampen blev jo udkæmpet i Nystaden.

Man kan måske nu og da synes, at fremstillingen er lidt for bred, at der er lidt for lange citater, for mange topografiske og personalhistoriske enkeltheder. Men mange gamle nystadbeboere vil sikkert netop være glade for dette stof. Der kan ikke være tvivl om, at denne bog vil blive læst med stor interesse i Flensborg, og at Flensborg byhistoriske selskab og forfatteren vil få glæde af den.

Johan Hvidtfeldt.

Andreas Lorck Schierning:

Die Chronik der Familie Lorck.

**Schicksale und Genealogi einer Flensburger Kaufmanns-
familie aus vier Jahrhunderten.**

Neumünster, Karl Wachholtz, 1949.

I en anmeldelse af slægtshistorisk litteratur i „Sønderjydske Aarbøger“ 1947 understregede landsarkivar Hvidtfeldt den betydning, slægtshistoriske undersøgelser kan have for studiet af den almindelige historie, idet han bl. a. henviste til, at et indgående kendskab til byernes patriciat er en forudsætning for forståelsen af de sønderjyske købstæders historie. Dette synspunkt har i særlig høj grad gyldighed for Flensborgs vedkommende. Så meget mere beklageligt er det imidlertid, at den nyere personalhistoriske litteratur rummer påfaldende få arbejder vedrørende Flensborgs patricierslægter — til trods for at der i O. H. Mollers slægtstavler findes så righoldigt et kildemateriale

til byens personalhistorie, som næppe nogen anden by kan opvise magen til.

Det er altså noget af en begivenhed, når der fremkommer et værk som det foreliggende, og det fortjener så meget større anerkendelse som det drejer sig om et arbejde, der er udført af en amatør-genealog i hans fritid. Bogens forfatter er den næsten 70-årige indehaver af et af Flensborgs kendte rom-firmaer, og han har gennem mere end 20 år arbejdet med udforskningen af sin mødrene slægts historie. Hans bog behandler dog ikke alene den slægt Lorck, som han selv nedstammer fra, og over hvilken der forøvrigt allerede foreligger en stamtavle, „Slægtbog for Familien Lorck“, fra 1881, men også de to andre slægter af dette navn, som har deres oprindelse i Flensborg.

Bogen er et stateligt værk på ikke mindre end 200 tætrykte sider, desværre trykt på dårligt papir, men iøvrigt nydeligt udstyret. Den indledes med en kortfattet redegørelse for navnet Lorcks betydning og skriveformer samt for de hypoteser, der er fremsat vedr. den ældste flensborgske Lorck-slægts oprindelse. Forf. anser det for sandsynligt, at den stammer fra Rhin-egnene. Herefter følger så stamtavler over de tre slægter, der nedstammer fra henholdsvis byfoged Thomas Lorck (død 1531), skipper Lorenz Petersen (død omkring 1700), som ikke nedstammer fra byfogeden, men fik navnet Lorck efter sin kones stedmoder(!), og købmand og skipper Lorenz Hansen (død 1739) og hustru, Catharina, der var datter af ovennævnte Lorenz Petersen (Lorck). Af de tre slægter har navnlig de to ældste gjort sig gældende i Flensborgs historie, mens efterkommerne af Lorenz Hansen kun i ringe grad har gjort sig bemærket. Iøvrigt eksisterer ingen af dem mere i byen, den ældste af dem uddøde her allerede 1587 med stamfaderens søn, Balthazar Lorck, der var oldemand for de deputerede borgere, slægten Lorenzen Lorck 1847 og slægten Hansen Lorck 1901. Også den gren af den ældre slægt, som gik til Sverige, er nu uddød, mens de to andre slægter stadig har en række repræsentanter i Norge, Tyskland og Danmark. Af alle de tre slægter er der iøvrigt udgået en række kendte navne; den berømteste bærer af slægtsnavnet er vel nok maleren og kobberstikkeren Melchior Lorck (Lorichs), der var søn af byfogeden.

Det centrale i værket er naturligvis de tre stamtavler, af størst almen interesse er dog nok det følgende afsnit — bogens største — med titlen „Nachrichten“, hvori forf. giver biografiske oplysninger om en række af slægternes medlemmer. Værdifulde er her navnlig en del optegnelser af forskellige slægtsmedlemmer, som offentliggøres for første gang. Af overordent-

lig stor kultur- og handelshistorisk interesse er således nogle meget fyldige og levende selvbiografiske optegnelser af dansk generalkonsul i Königsberg, Berend Lorck, omfattende tiden 1792—1832, ligesom en række optegnelser af købmand og hospitalsforstander i Flensborg, Thomas Lorenzen Lorck (1676-1733), giver et interessant billede af en velhavende flensborgsk købmands huslige og økonomiske forhold. En værdifuld kilde til Flensborgs historie synes også de meget detaljerede optegnelser vedr. begivenhederne i Flensborg i årene 1848—49, som købmand Peter Andresen Lorck (1818—1901) har efterladt sig, at være. Et afsnit af dem bringes her, yderligere afsnit har været offentliggjort i „Flensburger Tageblatt“ 1948. Når der ses bort fra disse og enkelte andre familieoptegnelser må det dog siges, at biografierne stort set er en skuffelse, ikke mindst for den læser, der her søger oplysninger til belysning af det flensborgske borgerskabs liv og vilkår i ældre tid. Forfatteren har for de ældre slægtleds vedkommende i alt for høj grad ladet sig nøje med at bygge på eller citere trykte kilder, og han har i for ringe grad udnyttet det rige kildemateriale, som findes i Flensborg byarkiv. Det „indblik i flensborgske købmænds dagligliv, deres sorger og glæder, forretninger og foretagender i tidligere århundreder“, som forf. i forordet lover at give, er derfor desværre blevet alt for begrænset.

Bogen afsluttes med en udførlig fortegnelse over de anvendte kilder, et fortrinligt register, en række portrætter af slægternes medlemmer og billeder af huse og ejendomme, som har været i slægternes eje, samt 3 oversigtstavler.

A a g e B o n d e.

Marten R. Poulsen:

Minder, Person- og Folkelivsskildringer fra Nordslesvig.

(Det danske Forlag, 1949).

Refslund Poulsen fortæller, at J a c o b A p p e l i 1929 i et foredrag i Branderup forsamlingshus sagde: Denne egn havde for 50 år siden en række betydelige, særprægede personligheder, som ikke bør gå i glemme. Derfor bør deres saga skrives, medens de endnu huskes. Det falder sig så heldigt, at I i Eders midte har en mand, der er i stand til det, nemlig Marten Refslund Poulsen. Det er glædeligt, at R. P. nu følger denne opfordring, des mere fordi P. L a u t r u p s minder kun når til 1864,

og R. P.'s minder synes at kunne være den givne fortsættelse

Det er ikke bare en række betydelige, særprægede personligheder, der kan fortlæses om fra Bovlund og Vellerup; det er et helt, åndeligt højstående landsbysamfund, der er Lautrup's og R. P.'s emne, et samfund, der samledes om dansk folkelighed og om R. P.'s fader, frimenighedspræst L. B. Poulsen. Ham ville man forøvrigt gerne have hørt mere om i bogen. Der kunne have været fortalt ikke så lidt mere om det åndelige indhold, kredsen samledes om, om den hygge, den mærkelige fortrolighed og den frihed og finhed i tankegangen, man mødte i Bovlund og kan møde der endnu.

Der har været adskillige sådanne små samfund i Nord-slesvig af største værdi for vor hele nationale stilling. Fru Marie Boesen har i „Sønderjydske månedsskrift“ august 1933 fortalt smukt og udførligt om „De Københoved bønder“, og lignende ville der kunne fortælles om også fra enkelte andre landsbyer. Det var nok de enkelte gode hjem, som bar dansk sindelag gennem det lange fremmedherredømme og krigens tunge år; men hvor der var en flok af sådanne gode hjem, udgik der fra dem virkninger, som nåede videre ud.

Det fortæller R. P. om, og han fortæller godt. Det er få givet at skrive, som han kan, selv om han ikke altid er lige sikker på, hvor grænsen for den gode smag ligger.

Det er først og fremmest ægte og pålideligt, hvad R. P. fortæller. Netop som han afmaler det, levedes det daglige liv sidst i forrige århundrede, nøjsomt og stræbsomt; men det var vel også derfor, at der stod en særlig glans om møderne i „Poulsens sal“. De gav udsyn, der taltes jævnt og ligefremt om åndelige ting, og det var vel også det, som kaldte så stærkt på egnens ungdom; den underlige tryghed gjorde vel også sit dertil, at man vidste, at man i denne kreds folkeligt var blandt sine egne.

Når R. P. fortæller om arbejdet, skinner det tydeligt igennem, at det mere er de mennesker, som udførte arbejdet, end det er dette selv, der har hans hovedinteresse. Han fortæller udførligt om hjemmets tjenestefolk og arbejdere; men det bedste i bogen er dog, når han, som Appel opfordrede til, skriver om „den række betydelige, særprægede personligheder, som ikke bør gå i glemme“.

Der kan være enkeltheder — det er meget få —, der afspejler sig således i R. P.'s sind, at „personlighederne“ næppe helt ville kunne kendes ved dem; men der er langt flere, yderst træffende billeder, bårne af den samlevethed og det fællesskab, forfatteren har med dem, han fortæller om. Der er dem af de omtalte, man gerne ville have hørt lidt mere om. Personlig sav-

ner jeg lidt bredere omtale af Nis Jensens forståelse for ungdommen. Forfatteren blev ven med ham fra sin ungdom, skønt han var 23 år ældre. Nis Jensen kunne på den elskeligste måde tale med halvvoksne og helt unge, så de følte det som en udmærkelse. Eller der turde have været grund til ved skildringen af Anders Hørluck at pege på den mildhed, der kunne være over hans væsen. Han var „gild“, som et af hans yndlingsudtryk lød. Skulle jeg have skrevet om Thomas Refslund, ville jeg stærkere have fremhævet hans smil og hans hjertelighed. Han var et af de mennesker, man til trods for hans mærkelige, tit helt uoverlagte færd ikke kunne lade være med at holde af, især da han blev gammel og mere afklaret.

Det er vanskeligt at dømme om R. P.s bog for et menneske, som har levet sin ungdom i de samme kredse, har kendt de fleste af dem, han taler om, mange endda meget nøje. Det volder, at man ved læsningen glæder sig over enkeltheder, en fremmed næppe ville kunne få øje på, og stødes af småting, som dog i helheden betyder såre lidt eller ingen ting.

Der er dog grund til at sige, at R. P. ved sin bog har givet et sandt billede af et ejendommeligt og værdifuldt landsbysamfund og af dets forbindelser ud i Nordslesvig. Han har derved tjent dette samfund på en god måde. Desværre hører man ikke om hans egen gerning i økonomisk og folkeligt arbejde ud over dets grænser; men vi har da lov til at håbe, at han får tid til også at fortælle os om det.

H. L a u s t e n - T h o m s e n.

Københoved bysamfund.

Bidrag til Skrave sogns historie I.

Konrad Jørgensens Forlag, Kolding, 430 sider.

I 1947 udkastede bibliotekar Aage Bonde, hvis mødrene slægt nedstammer fra Københoved, tanken om udarbejdelsen af en Skrave sogns historie, og ved et møde i Københoved forsamlingshus kort tid efter besluttedes at gøre et forsøg, men beklageligvis begrænsedes opgaven i første omgang til kun at omfatte Københoved bysamfunds historie. Som begrundelse angives, at en del af de designerede medarbejdere ikke mente at kunne magte at gå igang med hele sognets historie, og tanken om et nærmere samarbejde med Langetvedboerne ligger åbenbart ret fjernt for Københoved. Ved et samarbejde

vilde utvivlsomt have været opnået en del. Meget stof er fælles. Kirken var i hvert fald i ældre tid det samlende midtpunkt for sognets åndelige og religiøse liv, og levevaner, arbejds- og festskikke kan ikke have været meget forskellige. Helt overholdes planen om blot at skrive Københoved bysamfunds historie nu heller ikke. Fattigvæsenet var fælles for hele sognet og er også behandlet som sådant i bogen. Det samme gælder pastor Tage Holms skildring af det kirkelige liv efter 1860. Som bogen foreligger nu, er den i det væsentlige en skildring af Københoveds historie i tiden fra midten af forrige århundrede indtil genforeningen. Den ældre historie er der ofret meget lidt plads til, og her er der altså et område, hvor den kommende Langetvedbog vil kunne bringe adskilligt supplerende stof.

Bogen indledes med et kapitel af Mads Gram og Aage Bonde om byens placering i landskabet, om arkæologiske fund, om stednavne, og med bred pensel tegnes et billede af landbruget i den gamle landsby inden udskiftningen. Selve udskiftningen er på fyldestgørende måde behandlet af Aage Bonde, der også har udarbejdet ejerlister for samtlige ejendomme i Københoved og Krogstrup og givet en udmærket oversigt over skolevæsenets udvikling indtil 1864. Også kapitlet om sognebiblioteket og dets dygtige leder gennem de første år, lærer Freudendal, er skrevet af Aage Bonde.

Måske er det i erkendelsen af, at livet i Københoved i ældre tid ikke er forløbet stort anderledes end i så mange andre byer i Sønderjylland, at man har afsat så forholdsvis lille plads til belysningen af den ældre tid, og at man til gengæld har skildret tiden fra den nationale vækkelsestid og indtil 1920 så fyldigt, at intet andet landsbysamfund kan siges at være så indgående behandlet i disse i national henseende begivenhedsrige år. Ganske vist har heller ikke nogen anden by i Sønderjylland kunnet mønstre så mange betydende mænd inden for et så relativt kort tidsrum. Den stænderdeputerede Posselt, storbonden H. D. Kloppenborg og landdagsmand J. N. H. Skrumsgers navne er vidnesbyrd om, at det ikke er nogen helt almindelig by, hvis historie her er skrevet. Og sammen med disse nationale og folkelige førere berettes om en lang række andre personligheder, som på enten den ene eller anden måde har gjort deres navn kendt ud over landet. Lærer Freudendal og hans arbejde med biblioteket er allerede nævnt, Enevold Laurersen var formand for „vesteregns“ hovedkreds af „Den slesvigske forening“, Claus Dall var hovedmanden for indrettelsen af festpladsen i Skibelund Krat, og endvidere skal nævnes Chr. N. Lund, dyrlæge Gram og hans hustru Dorte, født

Dall og af den næste generation ikke at forglemme to af bogens medarbejdere Mads Gram og Marie Boesen.

Mads Gram har skildret den almindelige udvikling efter 1840 i to kapitler, som fylder omtrent halvdelen af bogens 430 sider. Han karakteriserer byens mænd og beretter om det folkelige og kulturelle arbejde, om arbejds- og festsikke og iøvrigt om den økonomiske udvikling fra landsbyfællesskabet til andelsbevægelsens tid. Det er en meget indgående skildring, som sammen med Refslund Poulsens: Minder er en uvurderlig kilde til tidens kulturhistorie. Mads Grams karakteristiker af Københovedfolkene står vel ikke mål med Refslund Poulsens af Bovlundsegnens mænd, ligesom han heller ikke helt har Refslund Poulsens evne til at fortælle en god historie, men skildringen udmærker sig ved sin ædruelighed og ærlige stræben efter at dele sol og vind lige. På et enkelt sted kan der rettes anke mod hans disposition. Kapitlerne om begravelses- og bryllupssikke burde have været anbragt samlede. Derved vilde kapitlerne om arbejdssikkene til de forskellige årstider også være blevet samlede.

Marie Boesen, hvis fortælleevne tidligere er kendt fra vel-skrevne artikler i Sønderjydske månedsskrift (De Københoved bønder, 10. årg. og Fra V. Vedsted, 17. årg.), giver en levende skildring af de kår, der blev budt skole- og privatundervisningen i fremmedherredømmets tid. Hun fortæller endvidere minder fra afstemningen.

Et af bogens værdifuldeste afsnit er skrevet af sognepræsten, pastor Tage Holm. Hans afsnit er kaldt: De kirkelige forhold i Skrave sogn, 2. del, tidsrummet 1861—1921. Nogen 1. del findes ikke i bogen, så det må vi øjensynlig vente med, til Langetvedbogen foreligger. Samtidig med at han giver en god skildring af Svejstrups og Appels betydning for det grundtvigske livs vækst og trivsel i sognet, glemmer han ikke at omtale den alligevel forholdsvis store kreds, som stadig følte sig mest knyttet til sognekirken og dens præster. Særlig bør nævnes den smukke omtale af pastor Michaelsen, som i nogen grad forstod at forlige modsætningerne mellem de stridende retninger i sognet, og som søndag efter søndag kunde tale til en fyldt kirke.

Af kildehenvisningerne bag i bogen fremgår, at J. N. H. Skrumsagers utrykte memoirer, som sikkert burde udgives engang, og Chr. Lunds optegnelser har været flittigt benyttet, men derudover er privatarkiver og arkivalier i landsarkivet anvendt til fremstillingen. En af Aage Bonde udarbejdet litte-

raturaliste viser iøvrigt, at Københoved sikkert er en af de landsbyer i Nordslesvig, hvorom der er skrevet mest.

Værket er en meget værdifuld forøgelse af den forholdsvis sparsomme sønderjyske lokalhistoriske litteratur og er i sig selv et udtryk for, at Københoved-generationen af i dag er i stand til at løfte den rige slægtsarv, hvorom bogen beretter. Det bør sluttelig bemærkes som noget ret enestående, at det lille bysamfund har formået at udsende bogen uden tilskud af nogen art udefra.

Peter Kr. Iversen.

M. Favrholdt, Johs. Nielsen og Olav Christensen:

„Harmonien. Træk af danskhedens historie
i Haderslev gennem 150 år“.

M. Michelsen:

„Fra Frederiksklubbens arkiv 1848-1948“.

Disse bøger er fremkaldt af de to foreningers 100 års jubilæum. Midt under treårskrigen følte danskheden i Haderslev og Åbenrå, der var bleven sig stærkere bevidst, trang til mere samling og stiftede henholdsvis Harmonien og Frederiksklubben. I Haderslev var der allerede 1799 dannet en klub „Harmonien“, men den nystiftede forening havde ikke stort andet end navnet fælles med den. Alligevel behandler festskriftet også dens historie og bringer en del træk af Haderslev nationale historie i århundredets første halvdel. Det mærkes dog, at kilderne ikke flyder altfor rigeligt. Forf. polemiserer imod M. C. Mathiesen, der i Harmoniens festskrift 1909 om denne ældre klub siger, at det var en udpræget embedsmands- og officersklub. Alligevel får man dog af de oplysninger, der gives om medlemmerne og især om direktionsmedlemmerne, det indtryk, at Mathiesen ikke har saa helt uret, selv om der også var købmænd iblandt medlemmerne, og de undertiden kunne blive flertal i direktionen. Forf. betoner, at borgerskabet, også embedsmændene, i den første del af århundredet var loyal og patriotisk, hvilket naturligvis er rigtigt nok. Der kan heller ikke være tvivl om, at der er bleven talt både dansk og tysk i klubben, og der har oprindeligt næppe været nogensomhelst antipati mod det danske sprog. Karakteristisk er således pastor Lautrupps drikkevise fra 1838, hvor hverandet vers er på dansk,

hverandet på tysk. Bemærkelsesværdigt er det ogsaa, at klubbens ældst bevarede protokol fra 1826 til 1842 er ført på dansk af ritmester Obel, måske dog fordi denne nørrejydske præstesøn har haft lettest ved at skrive dansk. Forøvrigt synes officererne at have styrket det danske element i klubben. Alligevel må det dog vist antages, at den i højere grad, end forf. synes at mene, har haft et tysk præg, således synes dansk litteratur især at være bleven læst i tysk oversættelse, og Oehlen-schlægers „Axel og Valborg“ blev spillet på tysk. Dog holdtes der i Harmonien danske blade, ja i 1842 endog „Fædrelandet“. På den tid var modsætningen imellem danskerne og slesvigholstenerne imidlertid bleven så skarp, så at selve dette år sprængtes klubben. De danske — henved en snes medlemmer — trængtes ud, og de øvrige gik ind i en ny klub, „Union“.

I oktober 1849 stiftedes så den danske selskabelige forening „Harmonien“. Året efter kunne den flytte ind i den gamle forenings lokaler i Gåskærstræde, som den siden blev ejer af. Det blev en forening for det bedre borgerskab og i tiden mellem krigene desuden for embedsstanden i byen, men tillige for en del af præsterne og storbønderne i Haderslev østeramt, d. v. s. for dem, der førte an i danskheden. Under selskabelige former, ved en grog eller et spil kort, drøftedes her dagens spørgsmål, først og fremmest de nationale. Foreningen har utvivlsomt haft stor betydning for sammenholdet indenfor danskheden i Haderslev og omegn. Når forf. tildeler den en betydning som de store nationale foreninger, er det dog måske at tage munden vel fuld.

1855 blev der gjort et forsøg på at forene et i Haderslev dannet „Danske samfund“ med Harmonien. Danske samfund var en forening, der ved foredrag og sang ville oplyse og oplive. Den var stiftet af præster og andre i omegnen, der var under grundtvigsk påvirkning. Forslaget om at sammenslutte den med Harmonien, der ligesom størstedelen af Haderslev borgerskab var uden forståelse af det grundtvigske, vakte voldsom modstand og forkastedes med stort flertal, skønt så betydende, ikke grundtvigske mænd som fysikus Madvig og rektor Thrige var derfor. Det må også bemærkes, at det ikke var de jævne småborgere, der kom i Harmonien. Dertil var medlemsbidraget for stort og hele milieuet dem for fremmed. De fandt vel ind i Højskoleforeningen, da den blev dannet — på en måde et nyt Danske samfund.

Det er lektor Favrhøldt, der har givet den indgående skildring af Harmoniens historie og dermed et vægtigt bidrag til danshedens historie i Haderslev i det 19. århundrede. En enkelt

side har boghandler Johs. Nielsen behandlet, nemlig Harmoniens, d. v. s. Haderslev teaterhistorie. For tiden efter 1864 er, hvad skuespillerselskaberne angår, Robert Neiiendams bog om det danske teaters vilkår i Nordslesvig flittigt udnyttet, men hvad angår diletantkuespillet, der spillede så stor en rolle i tysk tid, er der givet en god førstehånds skildring. Kontorfuldmægtig Olav Christensen har udarbejdet et udmærket personregister og ydet personalhistoriske oplysninger. Bogens smukke udstyr med en del tegninger og fotografier skal sikkert Johs. Nielsen og „Modersmaalet“s trykkeri have æren for. Denne bog, Dannevirkes jubilæumsbog og Haderslev-samfundets årsskrifter giver ypperlige bidrag til Haderslevs historie.

Det vides ikke om Harmoniens stiftelse i oktober 1849 har givet stødet til, at man i Åbenrå i december s. å. stiftede Frederiksklubben, men den er i hvert fald fremkaldt af samme trang til samling indenfor danskheden. Ved dens 75-årige jubilæum skrev dr. Michelsen dens historie. Klubbens ældste protokol var dengang imidlertid bortkommen. Forfatteren P. Lauridsen havde lånt den, da han udarbejdede sit store værk „Da Sønderjylland vågnede“, og den var derefter indgået i det arkiv, man før 1914 havde anlagt på Folkehjem, hvilket var gået af glemme. Sammen med de øvrige arkivalier fra Folkehjem var den kommen til landsarkivet, hvorfra man nu har ønsket at få den tilbage til foreningen. Den er gengivet, for en stor del ordret, i det lille jubilæumsskrift, dr. Michelsen har udgivet i anledning af 100året, og det indeholder desuden nogle tilføjelser til det tidligere skrift.

Som Åbenrå har et noget jævnere præg end Haderslev, havde Frederiksklubben det også fra første færd. Alligevel viste det sig også her vanskeligt at holde på småborgerne. Da medlemsbidraget 1852 blev fordoblet, udtrådte 45 medlemmer, småhåndværkere, skibstømrere o. l. Et forsøg et par år efter på at få dem til at indtræde igen mislykkedes. Fr. Fischer sagde om klubben, at den var for fin for de simple og for simpel for de fine. Som man i Haderslev siden oprettede Højskoleforeningen, således i Åbenrå 1911 Folkeligt Samfund med M. Andresen som formand. Det var også meningen, at Frederiksklubben skulle omfatte omegnen, og der kom da også straks nogle medlemmer, især fra Årslev, men omegnen har dog aldrig spillet den rolle, som den gjorde i Harmonien. Der var i Åbenrå ikke det opland, som der var i Haderslev. Frederiksklubben kan vel heller ikke i betydning måle sig med Harmonien, men den har dog haft sin store værdi ved at holde sammen på danskerne i udlændighedstiden, selv om den i modsætning til Harmonien

var udsat for myndighedernes forfølgelse og i en årrække måtte skifte navn til Selskabelig forening.

F r o d e G r i b s v a d.

Den nordslesvigske Kirke. Landsdelens Kirkeliv og Sognekirker. Skrevet af sønderjydske Præster under Redaktion af Pastor H. Hejselbjerg Paulsen. Sønderjydske Bogforlag, Haderslev I - II, 1945-48.

Pastor H. Hejselbjerg Paulsen er en flittig mand. I de senere år har han redigeret to store værker vedrørende den sønderjydske kirkes historie og har selv skrevet betydelige dele deraf. Medens det ene af disse værker „Slesvigs delte Bispedømme“, der er udførligt anmeldt af J. Hvidtfeldt i Sønderjydske årbøger 1949, i hele sit anlæg har et mere videnskabeligt præg, er „Den nordslesvigske Kirke“ tænkt og planlagt som en populær skildring af de nordslesvigske kirkers arkitektur og bygningshistorie og af den kirkelige udvikling i de enkelte sogne i de sidste generationer, indledet af en almindelig oversigt.

Denne almindelige oversigt, der er skrevet af redaktøren, pastor Hejselbjerg Paulsen, må betegnes som det bedste ved værket. Der er her givet en oversigt over udviklingen inden for kirkearkitekturen, kirkeinventaret, over præstegårdsarkitekturen, over kirkelige bevægelser, gudstjenesten m. v., alt sammen set i historisk belysning. Carsten Petersens sjældne værk: Slesvigske Præster og samme forfatters øvrige kirkehistoriske arbejder er flittigt benyttet, og denne fremragende kenders flittige studier over sønderjysk kirkehistorie er således nu fremlagt i populær form for det nordslesvigske kirkefolk.

Langt den største del af værket er dog helliget skildringen af de enkelte kirker. Efter planen har hver sognepræst skullet give en kort oversigt over sin egen kirkes bygningshistorie og over den kirkelige udvikling i sognet i de sidste menneskealdre og i tilknytning hertil meddele de sidste sognepræsters personalia (fra omkring 1890). Da alle medarbejderne jo ikke møder med lige gode forudsætninger, er de forskellige afsnit heller ikke blevet af lige stor lødighed. Gennemgående er der kun benyttet trykt kildemateriale ved udarbejdelsen, og man træffer kun undtagelsesvis skildringer, der bringer nyt stof ud over, hvad der er kendt fra Haupt: Die Bau- und Kunstdenkmäler

der Provins Schleswig-Holstein og Carsten Petersens afhandlinger i Sønderjydske årbøger. De sidste er endda ikke kendt og benyttet af alle medarbejderne. Blandt de bedste afsnit kan nævnes dr. Holdts om Brede kirke, pastor Mallings om Brøns, pastor Hejselbjerg Paulsens om Fjelstrup, Skrydstrup og Øster Løgum, pastor Hvorvslevs om Jels, pastor Phillipsens om Gram, pastor Grøns om Daler og pastor Holms om Skrave kirke.

Instruksen og vejledningen til medarbejderne synes ikke at have været tilstrækkelig klar affattet. Alle giver ganske vist en kort beskrivelse af kirkebygningen og dens historie, mange endda begyndende med det samme vandresagn om kampen mod onde magter ved selve kirkens anlæg, men dermed er det også forbi med ensartetheden. Nogle bringer en skildring af det kirkelige liv i sognet fra de ældste tider, og andre bringer præsterækken med tilhørende personalia helt tilbage til reformations-tiden (f. eks. Starup, Kegnæs, Rødding, Fol). Andre igen udelader helt præsterækken, hvilket f. eks. er tilfældet for Åbenrås vedkommende. Bedst vilde det have været om præsternes personalia var medtaget fra 1864, idet Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten slutter med dette år, og L. Vestens oversigt i Sønderjydske årbøger 1923 over de nordslesvigske præster 1864—1920 er meget kortfattet.

Bogen er fyldigt illustreret. Der er flere billeder af hver kirke og portrætter af præsterne og i mange tilfælde også af degnene, organisterne, graverne og menighedsrådsmedlemmerne. En del af disse portrætter synes inderlig overflødige, og den plads der er afsat hertil kunde have været nyttigere anvendt til en mere udførlig skildring af lægmænd, som på den ene eller anden måde har haft indflydelse på den kirkelige udvikling i Nordslesvig i de sidste generationer, f. eks. Hans Schack, Peter Paulsen, Brendstrup og Jørgen Gamborg, København. Heller ikke frimenighederne har fået en omtale, som med rimelighed kan tilkomme dem. Frimenighedernes kirkebygninger er, når bortses fra St. Jørgenskirken i Åbenrå, ikke omtalt.

Rækkefølgen af de enkelte afsnit er for Haderslev, Tørning Len og Tønder provstiers vedkommende alfabetisk, idet dog anneks sognene som regel er anbragt efter hovedsognene. Helt stiv i alfabetet har redaktøren eller trykkeriet dog ikke været, da Brøns er anbragt foran Bevtoft og Branderup og Spandet foran Skrydstrup og Skærbæk. For Åbenrå og Sønderborg provstiers vedkommende er ordenen ganske tilfældig. Bedst vilde det sikkert have været, om man havde anvendt en topografisk opstilling i lighed med den, der er anvendt i Trap: Danmark.

I betragtning af at værket er tænkt at skulle være folkelig læsning, må der ankes over, at sproget gennemgående er lovlig præsteligt og er fyldt med uoversatte latinske citater og fremmedord. Ord som antependium, vasa sacra, ambonium, for blot at nævne nogle enkelte, kan vist ikke siges at være almindelig kendte, men mener forfatterne at sådanne tekniske udtryk ikke kan undgås, burde de have været forklaret i en ordliste. Optræder der så tilmed trykfejl i fremmedordene som f. eks. vacation i st. f. vocation, kan en fremmedordbog jo heller ikke engang bringe hjælp. Forkortelser som ib. = ibidem = samme-steds burde også have været undgået.

Idet der iøvrigt skal bortses fra de ikke få trykfejl, særlig i 2. bind, vil det dog måske være på sin plads at nævne den store uensartethed, der er i stavningen af stednavnene. Fol staves således ikke på mindre end tre måder, og det endda af samme forfatter (Fol, Fohl og Fole). Højer forekommer i den tyske form Hoyer, og et andet sted er byens navn stavet Høyer. En form som Lycksborg er vist heller ikke helt almindelig.

„Den nordslesvigske Kirke“ vil utvivlsomt blive læst rundt omkring i menighederne. Der er her formidlet et stof, som ellers er vanskelig tilgængeligt for menigmand, men der kunde adskillige steder have været gravet dybere, og betydelig mere ensartethed burde have været tilstræbt.

Peter Kr. Iversen.

Aus Schleswig-Holsteins Geschichte und Gegenwart. Eine Aufsatzsammlung als Festschrift für Volquart Pauls.

(Karl Wachholz, Neumünster 1950).

En kreds af slesvig-holstenske historikere i ordets videste forstand har sluttet sig sammen for i fællesskab at udgive et festskrift til ære for fagets ubestridte førstemand, tidligere landesbibliotekar, professor Volquart Pauls i anledning af hans 65 års fødselsdag. Ialt indeholder bogen 27 bidrag spredt over talrige emnefelter og af vidt forskellig karat.

Museumsdirektør Alfred Kamphausen har skrevet en afhandling, som han kalder „Slesvig Holsten, kunstgeografisk betragtet“, d. v. s. et forsøg på at forklare, hvorledes efterhånden bygningsminder og kunst i Slesvig og Holsten er smeltet sammen til en enhed. Når opgaven stilles sådan, får fællestrækkene let en mere fremtrædende plads, og de lægges let længere til-

bage i tiden, end det strengt taget er rimeligt. F. eks. hævder forfatteren s. 6, at kampestenskirker overvejer i forhold til kvaderstenskirker helt til Haderslev, kampestenskirker skal være holstenske i typen, kvaderstenskirkerne typisk jyske. Kortet på s. 7 viser imidlertid, at der kun ligger ganske få kampestenskirker omkring Haderslev, de vokser i antal mod syd; men er det ikke lidt for enkelt at slutte alene fra byggematerialets form til national egenart. Kampestenskirker findes i stort tal på Sjælland og Fyn, forholdsvis flere end i Sønderjylland. Forholdet er ikke nær så enkelt, som det synes efter Kamphausens artikel.

Professor Sauermanns opregning af klokkeombygningen gennem århundreder er mest af interesse for specialister, til gengæld fortæller landskonservator Peter Hirschfeld meget læseværdigt en skandalehistorie fra 1432—33. Skandalen udviklede sig i forbindelse med et giftermål mellem hertug Gerhard 7. af Slesvig og markgrevinde Agnes af Baden. Lærer Wilhelm Johnsen gennemgår en del kunstmindesmærker fra reformationstiden i Ditmarsken og museumsdirektør Fritz Fuglsang, Flensborg, kaster nyt lys over den i Flensborg fødte maler Melchior Lorck, der levede i det 16. århundrede. Byarkivar i Flensborg Otto Schütt fortæller levende om Flensborgs grumme skæbne i 30-årskrigen tid. Fra afdøde lærer Christian Koch's hånd stammer en afhandling om blomstringstiden for Eckernfördes søhandel i det 18. århundrede, en afhandling, der i vid udstrækning er bygget på udgaven af øresundsregnskaberne, og som også kaster lys over de andre slesvigske søhandelsbyers forhold, specielt søfarten fra Flensborg og Aabenraa. Tidligere regeringsdirektør Friedrich Pauly fortæller i en artikel om Slesvigs Hofteater i sidste halvdel af det 18. århundrede og begyndelsen af det 19., og professor E. Waschinski yder med en afhandling om valuta og prisudvikling i Slesvig-Holsten fra 1776—1864 en ualmindelig nyttig oversigt over de skiftende pengesystemer, en afhandling, der vil lette arbejdet for mange, der arbejder med økonomisk historie eller lokalhistorie.

Om den berømte oldtidshistoriker Barthold Georg Niebuhrs stilling til kunst og kunstnere beretter prof. Arthur Haseloff; og dr. Harry Schmidt yder bidrag til præsten Claus Harms biograf; Landsyndikus dr. Otto Kähler gennemgår historikeren F. C. Dahlmans indsats som sekretær for det slesvig-holstenske ridderskabs permanente udvalg, et emne, der ofte tidligere har været behandlet, medens professor Alexander Scharff fra Kiel derimod har fat i et helt nyt og ikke tidligere behandlet emne, Slesvig-Holstens rejsning i lyset af franske akter. Frankrig var i 1848 hårdt ramt af indre uroligheder og kun i ringe grad

i stand til at spille en aktiv rolle i den store europæiske politik, men efterhånden som mere rolige forhold indtrådte tog de ledende franske statsmænd ud fra deres egne interesser afgjort standpunkt til fordel for Danmark. I 1850 forsøgte den franske gesandt i London at vinde England og Rusland for en invasion i Slesvig til fordel for Danmark; bestræbelserne var dog for-gæves.

Dr. Martin Steinhäuser har foretaget en undersøgelse af valgene i Slesvig-Holsten til den tyske nationalforsamling i 1848. Man savner meget stærkt en tabellarisk opstilling af valgkredse, antal af valgberettigede og stemmeafgivningens resultat. Det interessante ved valgene ligger nemlig i valgdeltagelsen, der var langt ringere i Slesvig end i Holsten. I Haderslev kom det ikke til noget egentligt valg. Det er meget forstemmende, når forfatteren (s. 213) sammenligner valgtal fra 1848 med valgtal fra 1853, eftersom valgretten ikke var tilnærmelsesvis så udstrakt til de slesvigske stænder i 1853 som til de tyske parlamenter i 1848. Valget i 1853 giver netop ingen målestok for valgdeltagelsen i 1848, det gør kun en procentvis udregning i forhold til de valgberettigede som helhed.

Syndikus Dr. Hähnsen gengiver stemningsskildringer fra Slesvig fra foråret 1864 efter både danske og tyske kilder, medens professor Otto Becker i det følgende afsnit gengiver en hidtil ukendt betænkning af hertug Friedrich af Augustenborg fra omkring 1. nov. 1866, altså et tidspunkt, hvor hans politiske rolle på det nærmeste var udspillet.

Professor Friedrich Hoffmann, Kiel, har bidraget med en afhandling om den slesvig-holstenske politiker og bankmand Wilhelm Ahlmann, der i 1840'erne tænkte sig en videnskabelig karriere som nationaløkonom. Forfatteren undersøger Ahlmanns stilling til den økonomiske videnskabs problemer i denne tid.

En skikkelse som hjemmetyskeren amtsdommer Jürgensen, Husum (1838—1909) er sandsynligvis i vore dage bedre kendt nord for grænsen, hvor man læser H. P. Hanssens skildring af ham, end syd for grænsen. Amtsdommer Jürgensen, der var medlem af den preussiske landdag, udviklede sig efterhånden til at blive en udpræget modstander af den preussiske germaniseringspolitik i Nordslesvig. Lektor Hans Jensen, Flensborg, har skildret hans udviklingsgang. En anden fremtrædende tysk skikkelse omtrent på samme tid var generalsuperintendent Theodor Kaftan, om hvis forfædre dr. phil. Max Rasch fortæller.

Med særlig interesse læser man førstelærer Paul Selks af-

handling om sprogskiftet i Slesvig, men rigtignok ægger den i sin grundbetragtning til modsigelse; det tyske sprogs fremgang, der for ham er en naturlig kulturel udvikling, er for os resultatet af en meningsløs ordning af de administrative forhold, hvorved en dansk befolkning fik tysk som offentligt sprog, en tilstand, hvis unaturlighed først sent blev erkendt og først sent fremkaldte en modgående bevægelse.

Som i kongeriget fik Frederik 6.s forkærlighed for den indbyrdes undervisning også følger i hertugdømmerne, og lektor Ernst Erichsen har skrevet en artikel derom.

Den efterfølges af en artikel af nuværende forbundsdagsmedlem, dr. Eduard Edert, der i årene fra omkring 1920 til 1934 var ansat i provinsen Slesvig-Holstens skoleadministration, og som for den tyske stat gennem en underafdeling af institutionen Deutsche Stiftung ret enevældigt styrede det tyske privatskolevæsen i Nordslesvig. Det er ikke helt fair, når han i en statistisk oversigt over nordslesvigske skoleelever pr. 31. 12. 1922 måler de danske og de tyske skolars søgning i forhold til stemmetalene fra folkeafstemningen i 1920. Han har rigtignok trukket de tilrejsendes stemmer fra; men den rigtige målestok ville selvfølgelig have været valgtal fra folketings- eller kommunale valg. Man kan give dr. Edert ret i, at den overdrevne nationalistiske tendens, der brød igennem med nazismen, og politiseringen af den tyske skole blev skæbnesvanger for det tyske skolevæsen, men det er urigtigt, at de tyske skoler nåede det højeste antal 1933/34 med 82, de nåede i besættelsestidens første år endnu højere op; og det er ønsketænkning, der intet har med virkelighed at gøre, når dr. Edert tror, at det tyske skolevæsen, holdt på et rent kulturelt grundlag, ville have ført til, at tyskheden i Nordslesvig langsomt, men sikkert ville have vundet det tilbage, den havde tabt siden 1888, da det preussiske skolereskript indførte tysk i alle Nordslesvigs skoler. For det første var den mere eller mindre tvungne fortyskning af skolen allerede vidt fremskreden i 1888, for det andet gik tyskheden i kraft af Nordslesvigs tilhørsforhold til Tyskland, med visse svingninger talmæssigt frem indtil 1914; for det tredje må det anses for utænkeligt, at tyskheden efter genforeningen alene ad skolens vej skulle kunne nå positioner, den i 1888 kun havde haft i kraft af den tyske stats magtmidler; endelig må man objektivt erkende, at den tyske skole i 1933 og årene derefter fik tilgang som følge af nationalsocialismens gennembrud; tilgang, som den ellers næppe havde fået; rigtignok var det kun inden for beskedne rammer. Stagnationen i det tyske elevtal fra 1935—40 hænger sammen med mindretallets ejendommelige

aldersfordeling, der gav forholdsvis stor afgang og ringe tilgang. Det vil føre for vidt at komme ind på alle disse spørgsmål her. Det skal blot konstateres, at dr. Ederts afhandling i nogen grad savner objektivitet.

Bogens sidste afsnit omfatter nogle kunst- og litteraturhistoriske bidrag, som der ikke her skal tages stilling til. Endelig er der som afslutning en fortegnelse over Volquart Pauls literære arbejder.

Som et vidnesbyrd om, at tysk forskning igen er ved at komme på fode, hilser man bogen velkommen. Danske og tyske historikere kan aldrig blive enige i deres grundopfattelse af Slesvigs historie, men der er et stort og rigt felt for fællesforskning, og der er nu måske i højere grad end før mulighed for en tankeudveksling, der trods den grundlæggende forskel, kan være berigende. På den linie, Volquart Pauls har lagt, vil man altid kunne finde hinanden.

Erik Kroman:

Musikalsk Accent i Dansk.

Med Tillæg: Svenske Indvandring i Danmark i Oldtiden.

With an English Summary. Einar Munksgaards Forlag,

København 1947. 275 Sider, 12 Kr.

Kromans Bog er en Disputats. Ved dens Forsvar på Københavns Universitet i December 1947 optrådte foruden de to officielle Opponenter ikke mindre end otte Opponenter ex auditorio, der hver for sig indenfor særlige Områder ønskede at diskutere Bogen med Forfatteren. Disputatsen er senere anmeldt af Universitetslektor Poul Andersen i Danske Folkemål, 15. Årg. p. 102 ff, af Dr. phil. Anders Bjerrum i Arkiv for nordisk Filologi, 1948 p. 223 ff, og af Lektor Alf Bo i Danske Folkemål, 15. Årg., 87 ff.

Bogen indeholder ni Kapitler, sluttende med den Konklusion, at den musikalske Accent i Dansk skyldes svensk Invasion i Oldtiden, og som Støtte for denne Teori gøres der derefter i et Tillæg på 70 Sider Rede for, hvad Historien ved om 1. Danernes Indvandring, 2. Svenske Indvandring på Bornholm, 3. Svenske Indvandring i Østersøområdet i Vikingetiden.

1. Kapitel er et Referat af tidligere Forskeres Arbejder vedrørende Accenten i Dansk fra Høysgaards i 1743 udkomne "An-

den Prøve af dansk Ortografi“ til Arbejder fra dette Århundrede. 2. og 3. Kapitel handler om henholdsvis „Stemmeleje og Tonehøjdeforskydning“ (det er dette Kapitel, Alf Bo behandler i sin Anmeldelse) og „Emfase og Ordtoner“, og herefter følger tre store Kapitler om den musikalske Accent i de tre Hovedområder: Det sjællandske, det ærø-langelandske og det østsløvigske Dobbeltaccentområde.

Som Grundlag for Behandlingen af Accenten i det førstnævnte af de tre Områder, det sjællandske, benytter Forfatteren „Rigsdansk som det tales indenfor Dobbeltaccentområdet, nærmere bestemt, som det tales af rigsdansktalende i København.“ Ifølge Kroman har Ordene med Accent 1 (f. Eks. Ordet Vinter) stigende — dalende og Ord med Accent 2 (f. Eks. Ordet Sommer) dalende — stigende Tone. Det er Forfatterens Fortjeneste at have gjort opmærksom på dette Forhold, som ingen tidligere har iagttaget, og som utvivlsomt findes i visse rigsmåltalendes Sprog, men man kan ikke sige, at det er almindeligt i Rigsmålet, ligesom det heller ikke altid findes hos de dialekttalende i det sjællandske Område, som Kroman angiver. Resultaterne af en Undersøgelse af Sproget i Nordsjælland, foretaget af Universitetslektor Poul Andersen, sammen med Universitetslektor Eli Fischer-Jørgensen og Anmelderen faldt ikke sammen med Kromans Resultater, idet den Stigning i Tonen, som ifølge Kroman skulde findes i Ord med Accent 2, ikke altid fandtes i disse, medens den til Tider kunde findes i Ord med Acc. 1.

Undersøgelsen af det næste Område, det ærø-langelandske, er Bogens bedste Afsnit. Dansk Dialektforskning har hidtil savnet Oplysning om Accenten i dette lille, men interessante Område. Som Ærøbo har Kroman de allerbedste Betingelser for at give nye og vigtige Oplysninger om Accenten på Ærø, der til Trods for denne Ø's nære Beliggenhed ved Als og Sundeved dog er meget forskellig fra Accenten i de sønderjydske Områder. Det 40 Sider store Kapitel er den Del af Bogen, man med størst Glæde fordyber sig i.

Derimod giver Kapitlet om den østsløvigske Accent ikke noget nyt. Den, der vil vide noget om Accenten i Østsløvig, vil stadig have størst Udbytte af at studere Nik. Andersens Afhandling i „Dania“ IV, suppleret med Marie Bjerrums Bog: „Felstedmaalets Accenter“ (udkommet efter Kromans Disputats, jfr. nedenfor). Disse to Afhandlinger, skrevet som de er af sprogkyndige Sønderjyder, der behandler deres eget Sprog, giver solid og grundig Oplysning om Forholdene, medens Kromans Optegnelser fra Broager By, der er lagt til Grund for Be-

handlingen, i alt for høj Grad bærer Præg af, at Optegneren arbejder med et Sprog, han ikke har tilstrækkeligt Kendskab til. Der gives på visse Punkter helt urigtige Oplysninger som når der (S. 184) siges, at et Ord med Accent 2, der indgår som andet Led i en Sætningsled, bevare den fulde Accent. Dette er ikke altid Tilfældet, selv om der er en Tendens i denne Retning. Ord som Kage og Kager har begge Accent 2, ikke desto mindre har Sætningsledene „Pandekage“ og „Pandekager“ én Accent 2, således at 2. Sætningsled her ikke har bevaret sin Accent. Tendensen til at lade 2. Sætningsled miste sin Accent er størst på Als. I den af Dr. phil. Hans Jørgensen fornylig udgivne „Alsisk Formlære“ kan findes Eksempler som „Svinelade“ (b: Svinesti), Garnnøgle, Malkepige, Malkepiger, Hovedpude, Fingerringe, hvor sidste Led har opgivet sin Accent.

Endvidere er den Grænse, som Kroman angiver for den musikalske Accent i Sønderjylland, for snævert draget. Ifølge Kroman skulde f. Eks. Halk Sogn have musikalsk Accent, derimod ikke det umiddelbart vest for liggende Vilstrup Sogn. Anmelderen har haft Lejlighed til at undersøge denne Grænse (til dels sammen med mag. art. Marie Bjerrum, som selv har musikalsk Accent i sit Sprog), og det har vist sig, at ikke så få af de ældre i Vilstrup har en endog meget tydelig musikalsk Accent, mens andre, navnlig de yngre, ikke har det. Kroman har altså meget vel kunnet træffe Mennesker i Vilstrup Sogn uden musikalsk Accent, men dette er ikke ensbetydende med, at musikalsk Accent ikke findes. At fastlægge en Grænse som den her omhandlede er en meget vanskelig og tidkrævende Sag. Det er ikke gjort med at konstatere, at et enkelt eller et Par Mennesker i en By eller et Sogn ikke har musikalsk Accent. Man kan ikke derfor gå ud fra, at det samme gælder alle de øvrige. Kroman har her den Teori, at Accenten i et Sprog ikke kan ændres¹⁾, og dette forhindrer ham i at føre Undersøgelsen til Bunds. Hvis Kroman havde ført Undersøgelsen videre end sket er, vilde han også have kunnet finde musikalsk Accent hos enkelte ældre i Bolderslev i Bjolderup Sogn. Selv i Uge Sogn, der ellers ikke har musikalsk Accent, har jeg i den østlige Del af Sognet truffet en Mand, født og opvokset på Stedet, som havde tydelig musikalsk Accent. Ifølge Kroman skulde både Bolderslev og Uge ligge udenfor Området, idet Grænsen skulde gå mellem Tinglev og

¹⁾ Det udtales p. 243 på følgende Måde: Har en Befolkning én Gang en vis musikalsk Accent, vil den ikke igen forsvinde, så længe Befolkningen taler samme Sprog, og der er heller ikke Mulighed for, at den kan brede sig udenfor sit Område.

Uge Sogne på den ene Side og Kliplev og Ensted på den anden (p. 246). Den, der i længere Tid har haft Lejlighed til at følge Accentgrænsen og undersøge Forholdene der, har et stærkt Indtryk af, at denne Grænse er i Skred, og at musikalsk Accent tvært imod Kromans Teori kan ændres ligesom Sproget iøvrigt. Og dette er vel også hvad en Sprogforsker vilde vente. Man kan ikke udfra den Kendsgerning, at en dialekttalende, der kommer til at tale Rigssprog, har vanskeligt ved at aflægge sin Accent, slutte, at en Accent i et vist Område er uforanderlig.

Efter Gennemgangen af Accenterne i de tre nævnte Områder gennemgår Forfatteren det indbyrdes Forhold mellem de musikalske Accenter i de forskellige Områder og undersøger Forholdet mellem musikalsk Accent og Stød. Forfatteren kommer her til det Resultat, at Stødet er bestemt af dynamiske Forhold og kun indirekte har Forbindelse med den musikalske Accent i Accentområderne, for så vidt som de samme Forhold, som har haft Indflydelse på Accentfordelingen, også har haft Betydning for Fordelingen af Stødet, således at Forekomsten af Stødet udenfor Dobbeltaccentområderne ikke forudsætter, at der er eller på noget Tidspunkt har været musikalsk Accent i Stødområderne. Forfatteren stiller sig derefter den Opgave at undersøge, hvorledes Områderne med musikalsk Accent skal forklares i Forhold til det øvrige danske Sprogområde. Der er her tre Muligheder: Accentområderne kunde tænkes at være tilbageblevne Områder, som ikke er fulgt med i en almindelig Udvikling, eller de kunde tænkes at repræsentere lokale Udviklinger, og endelig kunde man som tredje Mulighed tænke sig, at de skyldes fremmed Oprindelse. Den førstnævnte Mulighed er den almindeligst antagne, og at det sønderjydske Accentområde skulde være et sådant tilbageblevet Område er direkte udtalt af Holger Pedersen i en Afhandling i „Sønderjydske Årbøger“ 1899. Denne Mulighed afvises imidlertid af Kroman, og det samme gælder den anden Mulighed, at de forskellige Områder skulde repræsentere lokale Udviklinger. Tilbage bliver da kun den Teori, at de musikalske Accenter skulde skyldes fremmed Indflydelse, og paa Grund af visse fonetiske Ligheder i Accenterne mener Kroman nu, at det skulde være Invasion i Oldtiden fra Midtsverrig, der skulde have bragt den musikalske Accent ind på dansk Område.

Et af de Punkter, som Kroman fremfører som Støtte for sin Teori, er dette, at Områderne med musikalsk Accent alle er beliggende ved Østersøen, som i Oldtiden var den brede alfare Vej for Folkeslagene, eller — for det sjællandske Områdes Vedkommende — ved Isefjorden, der var Indfaldsporten til Rigets

centrale Del. Dette stemmer overens med Kromans Fremstilling iøvrigt, men efter at der af Gunhild Nielsen (se nedenfor) er påvist musikalsk Accent på Rømø¹), får vi også Dialekter med musikalsk Accent udenfor Østersø- og Isefjordsområdet, og Beliggenheden ved disse Vandveje kan herefter ikke gælde som Støtte for Teorien om fremmed Indflydelse.

Et andet Punkt, hvori Kroman finder Støtte for sin Teori, er dette, at Vestgrænsen for Accenten i Sønderjylland nøje skulde følge det gamle Olger- eller Ollemersdige. Men efter at der er konstateret musikalsk Accent længere vestpå, bortfalder også denne Støtte for Teorien.

Om de historiske Forhold tør Anmelderen som Filolog ikke udtale sig, men med Hensyn til det sproglige da forekommer det mig, at Kroman ikke på noget Punkt har sandsynliggjort, at den musikalske Accent i Dansk skulde stå i Forbindelse med fremmed Invasion. Om denne Accents Opståen og tidligere Udbredelse kan man kun gisne. Men med det Kendskab, man har til Accenten i Dansk iøvrigt, synes det mig ikke usandsynligt, at den musikalske Accent tidligere har haft en langt større Udbredelse end nu og eventuelt har omfattet hele det danske Område, som derved kommer til at udgøre en Del af det skandinaviske Accentområde. Opholder man sig længere Tid i „de 8 Sogne“, der har Stød, kan man nu og da høre Acc. 2-Ordene ledsaget af den Melodi, som i det musikalske Område kendetegner disse Ord, og dette stemmer med de af Benneke og Marius Kristensen i Kort over de danske Folkemål givne Oplysninger. Sammesteds oplyses det, at der er Spor af musikalsk Accent i Sydsamsø, og ved en Optegnelse derovre i Sept. 1950 har Poul Andersen og jeg hørt Acc. 2-Melodien hos ældre Meddelere. Jeg vil naturligvis ikke hermed sige, at der findes musikalsk Accent i „de 8 Sogne“ eller på Samsø. Men man kan ikke undgå at få det Indtryk, at de nævnte Områder i en ikke altfor fjern Fortid har haft musikalsk Accent.

Det forekommer mig, at Kroman for at bevise sin Teori i for høj Grad har hæftet sig ved fonetiske Ligheder mellem de musikalske Accenter i Dansk og i visse svenske Områder uden at forsøge at finde Forbindelsen mellem Accenten i de Områder, der har musikalsk Accent og de øvrige danske Områder. Denne Forbindelse er iøjnefaldende for den, der har beskæftiget sig med begge Dele.

Den af Kroman fremsatte Teori, at den musikalske Accent i

¹) Marius Kristensen angiver iøvrigt i Kort over de danske Folkemål, at Rømø har musikalsk Accent, men Kroman medregner ikke dette Område.

Dansk skulde skyldes fremmed Indflydelse, er interessant, og hvis det var lykkedes Forfatteren at sandsynliggøre den, vilde Disputatsen være et strålende Værk. Imidlertid vil vistnok de fleste Sprogforskere, i hvert Fald de Dialektforskere, der har beskæftiget sig med Sproget i de af Kroman behandlede Områder, indtil videre stille sig skeptiske overfor Bogens Hovedresultat.

Ella Jensen.

Nyt fra sønderjysk Folkemålsforskning.

Marie Bjerrum: Felstedmaalets tonale Accenter. 138 Sider. Humanistiske Studier III, Aarhus 1948. — Gunhild Nissen: Konsonanterne i Rømmømaalet i historisk Belysning. Danske Folkemål 14. Årg. p. 97—119 og Gunhild Nielsen: Glidning og lukning i rømmømalets høje vokaler («klusilspring») Danske Folkemaal 15. Årg. p. 41—65. — Karen Marie Olsen: Synchronisk Beskrivelse af Aabenraa Bymaal. Danske Folkemaal 16. Årg. p. 1—67.

Det er glædeligt at se i hvor høj Grad de unge Sønderjyder viser Interesse for deres Sprog. I Løbet af de sidste År har ikke mindre end tre Studenter ydet vægtige Bidrag til vort Kendskab til de sønderjydske Dialekter. Ved et Tilfælde, der ser ud som en Tanke, stammer alle de her omtalte Afhandlinger fra Områder med musikalsk Accent.

Siden Nik. Andersen i 1897 i „Dania“ IV udgav sin udmærkede Afhandling „Den musikalske Akcent i Østlesvig“, hvor han som Udgangspunkt tog Sproget i sit Fødesogn Felsted, blev der i en Årrække intet skrevet om den musikalske Accent i Sønderjydske. I 1944 udsendte Århus Universitet en Prisopgave i Nordisk Filologi omhandlende musikalsk Accent i Dansk. Opgaven blev besvaret af daværende stud. mag. Frøken Marie Lorensen, nu mag. art. Fru Marie Bjerrum, født i Byen Tråsbøl i Nik. Andersens Fødesogn. Det er sidste Del af Besvarelsen af den nævnte Prisopgave, for hvilken Forfatteren opnåede Guldmedalje, der udgør den Publikation, der her skal gøres til Genstand for Omtale.

Medens Nik. Andersens Oplysninger udelukkende hviler på Høreindtryk, har Marie Bjerrum sat sig som Opgave at undersøge Accenten instrumentalfonetisk, ved Hjælp af Apparater. hun har selv indtalt 265 Ord på grammofonplader og derefter fået optaget Kymogrammer efter disse, således at Tonehøjden

har kunnet måles på et dertil særlig konstrueret Instrument. Det er herved lykkedes Marie Bjerrum at give en nøjagtig Beskrivelse af Tonegangen i de to Ordmelodier, som Felstedmålet råder over. Et Ord som f. Eks. „stor“ har én Melodi, i Almindelighed kaldet Accent 1, medens Ordets Flertalsform „store“ har en anden Melodi, kaldet Accent 2. Undersøgelserne viser, at Nik. Andersens Høreindtryk i det store og hele har været rigtige. Marie Bjerrums Undersøgelser supplerer dog i høj Grad Nik. Andersens Oplysninger, og på visse Punkter korrigerer de dem. Hele Afhandlingen, og navnlig det Afsnit, der behandler de to Accentmelodiers Fordeling indenfor Ordstoffet, bærer Vidne om Forfatterens indgående Kendskab til den Dialekt, hun behandler. Det vilde være meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, for en ikke indfødt at trænge frem til en Mængde af de Detaljer, som beskrives i dette Afsnit af Marie Bjerrums Bog. Med Nik. Andersens og Marie Bjerrums Undersøgelser må Felstedmålet vist siges at være den danske Dialekt, hvis Accent er mest indgående beskrevet.

Også Accenten i en anden Dialekt, nemlig Rømøområdet, er blevet gjort til Genstand for Undersøgelse, idet tidligere stud. mag. Frøken Gunhild Nissen, nu cand. mag. Fru Gunhild Nielsen som Speciale i sit Hovedfag Dansk har undersøgt Dialekten på Rømø og derved også er kommet ind på Spørgsmålet om den musikalske Accent i denne Dialekt. Kroman nævner i sin Disputats „Musikalsk Accent i Dansk“ ikke Rømø. Imidlertid er der efter de af Gunhild Nielsen foretagne instrumentalfonetiske undersøgelser ikke Tvivl om, at der findes musikalsk Accent i Rømøområdet, Gunhild Nielsens Accentundersøgelser er dog endnu ikke trykt, men vil senere fremkomme i „Danske Folkemål“. I den første af Gunhild Nielsens trykte Afhandlinger behandles Medlydene i Rømøområdet, men allerede her kommer Forfatteren ind på det Spørgsmål, som er Hovedemnet for den anden Afhandling, nemlig det Fænomen, som i Almindelighed tidligere er blevet kaldt „Klusilspring“. Det består deri, at der efter de lange såkaldte lukkede eller høje Vokaler (i, y, u) udvikler sig en palatal eller guttural Medlyd, således at f. Eks. Bil kan hedde *bigl*, Mus *mugs*. „Klusilspringet“, der indenfor dansk Område findes i Vestslesvig, store Dele af Vestjylland, i Vendsyssel og Salling samt på Sjælland, Fyn og Samsø, er tidligere herhjemme undersøgt af forskellige Forskere. Marius Kristensen mente, at det skulde forklares som et Stød, der fra Stemmebåndene var flyttet op i Mundhulen og talte derfor om „Oralisation af Stødet“. Peter Jørgensen har udkastet den Tanke — der har fået

Tilslutning fra Holger Pedersen — at de Ord, der har Klusilspring, aldrig har haft Stød, men har fået „Klusilspring“ i Stedet for Stødet, da dette i sin Tid afløste Accent 1 i andre Ord. Peter Skautrup har været inde på Spørgsmålet i sin Anmeldelse af „Sønderjyske Stednavne“ og hælder nærmest til den Anskuelse, at „Klusilspringet“ i Rømøområdet skulde skyldes Påvirkning fra Fastlandet. For de nævnte Forskere gælder det, at de kun kender „Klusilspringet“ i oprindelig Enstavelses Ord, altså den Ordtype, hvor man i Almindelighed vil vente Stød i Dansk. Nu påviser imidlertid Gunhild Nielsen ud fra sine egne Optegnelser og ud fra et stort Materiale, optegnet af Anders og Marie Bjerrum, dels at „Klusilspringet“ i Rømøområdet ikke altid fremtræder med en Lukkelyd (g), men også kan manifestere sig ved et „blødt g“, et j eller w og i visse Tilfælde foran Næselyd som ng, og dels at det ikke blot forekommer i oprindelige Enstavelses Ord, men også kan optræde i oprindelige Tostavelses Ord, således at „Klusilspringet“ i Rømøområdet ikke kan have nogen Forbindelse med Stødet (som Gunhild Nielsen iøvrigt kun i meget få Tilfælde har optegnet på Rømø) eller med Accent 1. Det er en meget interessant Påvisning, Gunhild Nielsen her har foretaget, og Marius Kristensens Teori kan herefter ikke længer opretholdes. Men selv om „Klusilspringet“ i Rømøområdet ikke er knyttet til Accent 1, bliver dog den Kendsgerning tilbage, at en Række Dialekter kun har „Klusilspring“ i Ord med denne Accent, og hele Spørgsmålet må efter Anmelderens Mening ses i Forbindelse med Spørgsmålet om den forskellige Udvikling i andre jyske Dialekter af Selvlydene i Ord med Accent 1 og Ord med Accent 2, et Spørgsmål, der — alene på Grund af sit Omfang — selvsagt har ligget udenfor Gunhild Niensens Opgave.

Stud. mag. Fru Karen Marie Olsen, f. Kjeldsen, der studerer Dansk ved Københavns Universitet, har ligesom de to ovennævnte valgt sit Speciale indenfor Dialekterne og har skrevet om et Mål, som hun har været fortrolig med fra Barndommen, selv om hun ikke har kunnet tale det sikkert, nemlig Åbenrå Bymål. Karen Marie Olsen har selv optegnet sit Materiale efter ældre Folk i Åbenrå, men udover egne Optegnelser har hun ved Bearbejdelsen af Stoffet haft en af Dr. phil. Marius Kristensen i 1934—35 optegnet Ordsamling at støtte sig til. Opgaven bygger dog først og fremmest på Forfatterens eget Materiale, medens Marius Kristensens Samling væsentlig er anvendt til stadig Kontrol og til Støtte i vanskelige Spørgsmål. Efter en Gennemgang af det optegnede Ordstof med nøjagtig Beskrivelse af den enkelte Lyd og Opstilling af det, der i mo-

derne Sprogforskning kaldes Sprogets Inventar, sammenligner Forfatteren Åbenråmålet med de omgivende Landmål (som Eksempel er taget Målet i Rise Sogn, hvorfra der findes en stor Ordsamling, optegnet af N. Black-Hansen) og finder følgende Forskelle: 1) Af korte Selvlyd, som kan stå foran j, har Åbenrå Bymål tre: u, a og å f. Eks. i Ordene *huj* (Hud), *staj* (Stad, Sted), *håj* (Høj), *båj* (Bud), medens Risemålet har fem: u, æ, a, ö og å, Eks. i Ordene *huj* (Hud), *stæj* (Sted), *staj* (Stad), *höj* (Høj), *båj* (Bud).

2) Foran w er Forenklingen endnu mere fremtrædende, her har Åbenrå Bymål nemlig kun a, medens Risemålet har både å, a, ö og æ. Det hedder altså i Åbenrå *skaw* (Skov), *nawn* (Navn), *sawn* (Søvn) og *raw* (Ræv), alle med Selvlyden a, men i Rise *skåw* (Skov), *nawn* (Navn), *söwn* (Søvn) og *ræw* (Ræv) med fire forskellige Selvlyd.

3) Åbenrå Bymål har kun én n- og én l-lyd, medens Risemålet foruden n og l har en såkaldt palatal eller j-agtig n- og l-Lyd (læg f. Eks. Mærke til Forskellen i n-Lydene i Ordene Løn og Synd og i l-Lydene i Kalv og Kald).

4) Åbenrå Bymål har Tungerods-r, medens Risemålet har Tungespids-r.

5) Endelig findes der i Åbenråmålet betydelig flere tyske Låneord end i Landmålene.

Afhandlingen afsluttes med en Ordsamling fra Åbenrå Bymål på ca. 1200 Ord i Lydskrift.

Det er ikke nogen let Opgave, Karen Marie Olsen har taget sig på, men hun har skilt sig fra den på den smukkeste måde.

Ella Jensen.

Årsberetning og regnskab.

Ved Peter Kr. Iversen og Knud Fanø.

Årsmødet afholdtes i år på Tønderhus i Tønder søndag den 21. maj og overværedes af omkring 100 medlemmer. Formanden, fhv. amtslæge, dr. med H. Lausten-Thomsen, bød velkommen og rettede en særlig velkomsthilsen til amtmænd Clausen og fru. Efter at være valgt til ordstyrer aflagde formanden følgende beretning:

Historisk samfund har i det forløbne år ved død mistet følgende medlemmer:

Samfundets mangeårige sekretær og æresmedlem, frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev, en af Sønderjydske årbøgers redaktører gennem flere år før den første verdenskrig, professor Aage Friis, København. Over begge, der hver på sin vis har betydet så meget for samfundets arbejde, findes der udførlige nekrologer i de to sidste halvbind af Sønderjydske årbøger. Endvidere købmand C. C. Biehl, Gråsten, sekretær Theodor Dahl, Haderslev, lærer Grüne, Mels, fru Astrid Hansen, Åbenrå, købmand Michael Hansen, Haderslev, arkivar Axel Heils, København, assistent Jørgen Hemmingsen, København, urmager D. Henningsen, Haderslev, købmand Holger Hollensen, Sønderborg, fru Mette Iversen, Sønderballe, domæneforpagter Lorenzen, Rønhave, redaktør N. J. Nielsen, Haderslev, gårdejer Jacob Petersen, Mjolden, lektor Reincke, Haderslev og lærerinde Anne Sørensen, Ribe.

Æret være deres minde.

Historisk samfund er som så mange andre foreninger begyndt at kunne mærke dyrtiden. Der tænkes ikke her blot på de høje trykkeomkostninger, som omtales udførligt sidste år, men især på det forhold, at medlemskontingentet går mere trevent ind end vanligt, og at en del medlemmer har måttet slettes på grund af restance. Også en del regulære udmeldelser finder sted. Det er navnlig tjenestemænd som lærere og præster, der har set sig nødsaget til at indskrænke deres kontingentkonto. Når medlemstallet alligevel er det samme som sidste år (ca. 1250) skyldes dette, at der har været ført en ret omfattende medlemsagitation inden for sønderjysk interesserede kredse i kongeriget. Også blandt de danske lærere og præster i Sydslesvig har samfundet fået adskillige nye medlemmer.

Takket være et meget betydeligt ekstraordinært tilskud på 5000 kr. fra Dansk Kultursamfund er vi kommet ud af en ret betydelig gæld til trykkeriet, og vi har kunnet udsende Sønderjydske årbøger 1949 i normalt omfang. Forårshæftet 1950, som medlemmerne lige har modtaget — desværre noget forsinket — har ligeledes haft det sædvanlige

omfang paa 10 ark. Fra Åbenrå amtsråd har vi endvidere for nylig modtaget et ekstraordinært tilskud på 500 kr., og jeg vil gerne benytte lejligheden til at fremføre samfundets tak for såvel disse ekstraordinære bevillinger som for den ordinære understøttelse, vi har modtaget fra stat, amter og kommuner.

I det forløbne år har vi i vor særlige skriftrække udsendt Olav Christensens bibliografi over sønderjysk slægtstavlelitteratur, og vi må nu stræbe henimod inden for en overskuelig fremtid at få en kortfattet museumsvejledning og en lille vejledning for indrettelsen af sognehistoriske samlinger klar til udgivelse. Dermed skulde vi så nogenlunde have tilfredsstillet de krav, man med nogen rimelighed kan stille med hensyn til udgivelse af populære vejledninger i sted- og slægtshistorie.

Udarbejdelsen af manuskriptet til den store Flensborghistorie skulde være afsluttet i løbet af efteråret, og vi håber, at det på en eller anden måde vil lykkes os at skaffe medlemmerne dette store værk til favørpris.

Af begivenheder af særlig interesse for vort samfund kan jeg nævne, at det på Dansk historisk Fællesforenings årsmøde sidste efterår meddeltes, at lærer Chr. Stenz, Flensborg havde fået tildelt fællesforeningens pris for afhandlingen om Det danske sprog i Mellemlesvig, der er publiceret i Sønderjydske årbøger 1947. Den udførlige begrundelse for prisen tildeling er optrykt i sidste halvbind af årbøgerne. Prisen uddeles een gang årligt til den værdifuldeste afhandling i samtlige amtshistoriske årbøger, og da det er fjerde gang inden for et tidsrum af 10 år, en afhandling i Sønderjydske årbøger har fået tilkendt fællesforeningens pris, kan vi vist godt tillade os at sige, at Sønderjydske årbøger hævder sig smukt blandt de andre amtshistoriske samfunds skrifter.

Vi har ikke i år som i de nærmest foregående år arrangeret byvandring, men har i stedet forsøgt os med en egnsvandring i Vest-slesvig i juni måned. Vi havde formået inspektør ved Nationalmuseet Svend Jespersen til at vise os nogle af vesteregns typiske gamle gårde, og under en kaffepause i Højebro fortalte fhv. amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen træk af egnens historie. Efter et besøg i Hans og Hansigne Lorensens smukke hjem i Ballum kørte vi via Skast, hvor Skastgård besås, til Trøjborg, hvor magister Schoubye ridsede slottets historie op for os. Over 100 medlemmer deltog i denne vellykkede tur, og da vi således har mærket, at medlemmerne har interesse for denne form for historisk oplysningsarbejde, har vi inden for styrelsen drøftet en lignende udflugt til Sundeved eller Skrydstrup—Vedsted egnen i august måned.

I årets løb er der til det sønderjyske landsarkiv afleveret adskillige privatarkiver, især skal nævnes pastor Thade Petersens, pastor Jens Jørgensens og gårdejer Niels Skrumsagers efterladte papirer. Endvi-

dere er afleveret Åbenrå modstandsbevægelses arkiv, en gammel protokol fra Møgeltønder skolekommission samt ligesom i tidligere år forskellige familie- og ejendompapirer. Th. Kaufmann, Bovrup har desuden til arkivet afleveret et stort erindringsværk, som Historisk samfund har dispositionsretten over.

I Historisk samfunds love er dets formål nævnt i 3 punkter:

1. udgivelsen af Sønderjydske årbøger;
2. indsamling af optegnelser til brug for kommende tiders granskning vedrørende Sønderjyllands historie, spec. også breve;
3. at foranledige afholdt foredrag over historiske, fortrinsvis lokalhistoriske emner.

For så vidt samfundets midler tillader det, kan der udgives eller gives understøttelse til udgivelse af særlige fremstillinger af historisk interesse for Sønderjylland.

Disse opgaver er afgrænset alt for snævert. Det viste sig snart på forskellige områder. Sønderjydske månedsskrift blev oprettet allerede i 1924, året efter den første udformning af lovene, og ved foredraget på årsmødet i Gram 1926 rejste H. P. Hanssen som samfundets formand kravet om et landsarkiv, altså et krav, der gik langt ud over 2. del af formålsparagrafen. For et par år siden ydede Historisk samfund en pengehjælp til vedligeholdelse af et oldtidsmindesmærke i Varnæs Tykskov. Vi har således adskillige gange turdet gå ud over formålsparagrafens rammer. Uden at ville stille forslag til nogen udvidelse af formålsparagrafen må jeg fremhæve, at der i dag ligger adskillige opgaver for Historisk samfund i fortsættelse af støtten til istandsættelse af dyssen i Varnæs, opgaver der må søges løste i samarbejde med landsdelens museer. Vi må have en pålidelig fortegnelse over voldsteder i Sønderjylland. De er fredede efter naturfredningslovens § 2. »Alle jordfaste fortidsminder, såsom gravhøje, gravpladser, stendysser og bautastene, voldsteder og lignende befæstningsanlæg samt ruiner er fredet«.

Efterhånden har man vel alle vegne forstået, at de egentlige oldtidsminder som gravhøje er fredede og ikke må ødelægges; men det gælder næppe for voldstederne. Et er tilplantet for få år siden (Søndervold) og der må vistnok offentlig tales ret højt om, at noget sådant ikke er tilladt. Lad mig med det samme pege på, at den sidste rest af slottet Østerholm i Als Nørreskov står i fare for at forsvinde. Domestiquehuset — tjenerboligen — står endnu, ejes af gårdejer Krenzen på Hjortspring og bruges som arbejderbolig. Selve bygningen er ikke fredet, men man må håbe, at der sørges for, at den holdes vedlige!

Jeg vil i denne forbindelse også gerne nævne vildtpælene og stenene langs med den gamle oksevej og gøre opmærksom på, at det ikke er

ligeegyldigt, hvorledes det gamle istandsættes. Det bør ikke ske som i Tønder med Richtsens hus, som jo burde have haft sandstenstrappe og sine nye mursten i samme format som de gamle. Med glæde hilser vi naturligvis også istandsættelsen af det såkaldte klosterbageri, som vel ingen sinde har haft noget at gøre med et kloster.

Ved vor egnsvandring i sommer så vi også, hvor hårdt Trøjborgs ruin trænger til hjælp. Den er endda både fredet og i statens eje.

Der er især på kirkernes område sket en hel del siden genforeningen for at føre bygningerne tilbage til deres oprindelige udseende. Først var der fuldførelsen af det af tyskerne påbegyndte arbejde med Løgumkloster kirke, der efter min og manges mening har gjort den til atter at være Nordslesvigs smukkeste bygning. Af andre kirker, som både har fået bygning og inventar i orden, er der grund til at nævne Tønder, medens der i årevis er arbejdet med Fruekirke i Haderslev, og Abenrå sognekirke vil følge i nær fremtid. Af landsbykirker er der istandsat henved et par snese. Særlig interessante er Astrup kirke med landets eneste udskårne kirkeloft, Burkal kirke, som af sagkyndige nu kaldes Vestslesvigs smukkeste, Arrild og Udbjerg kirker.

Desværre lykkedes det ikke samtidigt med Løgumklosters kirke at få det gamle klostres bygning bragt i stand. Det var provst Schülein, som fremsatte planen om at udbygge klosteret og indrette det som et refugium for både mænd og kvinder, som trænger til hvile. Planen er aldeles ikke opgivet, og det må vel være en både god og praktisk måde at værne det gamle, at lade det genopstå til en gerning, som på en måde kan ses som en fortsættelse af det oprindelige formål.

Værre er det gået med St. Jørgens kloster i Sønderborg, som til trods for ufortrøden modstand fra dr. Mackeprang og museumsinspektør Raben blev nedbrudt i 1930 efter en byrådsvedtagelse, der toges med 9 stemmer mod 8. Hvad der her skete, vil der jo aldrig mere kunne rådes bod på.

Der er endnu håb om at frelse et enestående minde om gammel nordslesvigsk bondekultur, vor mangeårige sekretær, frimenighedspræst Thade Petersens hjem paa Rønmø. Selv om dets skæbne endnu ikke er afgjort i enkeltheder, er det dog lykkedes nationalmuseumsdirektør, dr. Nørlund, at skaffe de nødvendige midler til at indrette det til et hjemstavnsmuseum.

Vi har fra styrelsens side støttet bestræbelserne for at bevare den gamle Rønmøgård ved en udtalelse offentliggjort i de sønderjyske dagblade i begyndelsen af december.

Der er ellers netop på Rønmø gået særdeles meget tabt i den sidste menneskealder. Kostbart indbo er solgt til hamborgske eller andre opkøbere. De to stubmøller i Mølby og Sdr. Tvismark er borte, som marskens engmøller.

Det er jo en naturlig udvikling, at elektriciteten afløser vandets og

vindens kraft i møllebruget. Det ses alle vegne; de gamle vandmøller nedlægges; vejrmøllerne forsvinder også. Det er en fælles skæbne. Klagen derover lyder fra Øland som fra Holland, Belgien og Frankrig helt som herhjemme. Der meddeles alle vegne om forsøg på at frelse møllerne. »De Hollandsche Molens«, »De gamle møllers venner« i Frankrig, »Foreningen til gamle bygningers beskyttelse i England«, »Kalmar läns fornminnesförening«, »Ølands kulturminnesförening« har taget arbejdet op for at frelse de gamle vejrmøller. Vejrmøllen i Hardifort nær ved Casselbjerget i det nordligste Frankrig har stået på samme sted i over 700 år. Klostermøllen i Rexpoede i fransk Flandern er i disse dage udbudt til nedbrydning. Herhjemme overtog Tønder amt for nogle år siden stubmøllen i Saksborg, meningen var, at den skulde frelses. Nu nedbrydes også den!

I min ungdom var der 11 vejrmøller i Sønderborg, nu alle borte, og Nybøl vejrmølle, kendt fra kampene 5. juni 1843 står i fare. Det vil være også et stort landskabeligt tab. Der er i dag kun tre vejrmøller tilbage paa Sundeved; men heldigvis er der håb om, at det må lykkes at få Nybøl mølle til at blive stående.

Det må være en selvsagt opgave for Historisk samfund at hjælpe til, at heller ikke den slags historiske vidner går tabt.

For Sønderjydske månedsskrift aflagde museumsinspektør Neumann, Haderslev, derefter følgende beretning:

Sønderj. månedsskrifts abonnental var ved nytår 1950 618, altså praktisk talt uforandret. Der synes dog stadig at være brug for en vis nytægning af abonnenter, og vi har ladet trykke et nyt oplag af vore små hvervekort.

Redaktionen er fra januar i år udvidet med et medlem, idet lærer Chr. Stenz, Flensborg, er indtrådt i den. — Som De ved, har vi i en årrække sendt 30 gratis-eksemplarer til Sydslesvig for at imødekomme trangene til dansk historisk læsning dernede, og også ved vort valg af læsestof har vi søgt at skaffe Sønderj. månedsskrift indpas syd for grænsen.

Både for at fremskaffe mere egnet sydslesvigsk stof, end vi har været i stand til og fordi vi mener, at tiden nu er inde til at ordningen med gratis-eksemplarer delvis ændres, har vi ønsket, at redaktionen havde en mand på stedet til at varetage vore interesser. Nogle af de hidtidige modtagere af gratis-eksemplarerne må nu tage stilling til, om de fortsat ønsker bladet ved at abonnere på det, og vi håber i løbet af nogen tid at kunne få et antal abonnenter syd for grænsen.

Som julegave udsendte vi det fjerde hefte af amtsudgaven af Danmarks Riges Breve.

Driftsregnskabet 1949.

Forhøjelsen af abonnementet fra 3—4 kr. har endnu ikke kunnet indvirke ret stærkt på regnskabet, idet den første opkrævning med det nye beløb udsendtes i sept. måned. Annoncebeløbet er tilfredsstillende.

Driftsregnskabet:	Indtægt 7152,91 kr.
	Udgift 7182,29 kr.
Minusformue på	1091,06 kr.

Efter at adjunkt Knud Fanø havde oplæst det reviderede regnskab (jfr. s. 320), stillede såvel dette som beretningerne til drøftelse. Landsbibliotekar Jakob Petersen, Åbenrå, ankede over, at restancebeløbet var helt oppe på 2000 kr. Han så heri et tegn på, at interessen for Historisk samfund ikke var så stor, som den burde være. Han udtrykte sin tilfredshed med indholdet af de sidste årgange af Sønderjydske årbøger og rettede en appel til den sønderjyske befolkning om at slutte op om Historisk samfund. Kassereren, adjunkt Fanø svarede på de fremførte bemærkninger angående den store kontingentrestance, at der var indført en nyordning m. h. t. postopkrævningen, og han mente, at restancerne herefter vilde gå ned. Beretninger og regnskab godkendtes enstemmigt.

Til styrelsen genvalgttes adjunkt Fanø, Tønder og landsarkivar Hvidtfeldt, Viborg, og efter indstilling fra styrelsen nyvalgttes lærer Werner Christensen, Tønder og lærer Chr. Stenz, Flensborg.

Det vedtoges, at næste årsmøde skal afholdes i Broager.

Efter et fælles kaffebord holdt Werner Christensen et interessant foredrag om Jordsand og vadehavet, og med magister Schoubye som vejleder besøgte amtsgården. I biler kørtes derefter til Schackenborg, hvis historie på slotspladsen kort opridsedes af godsinspektør Davidsen, og efter indbydelse fra lensgrevinde Schack fik hele selskabet derefter lejlighed til at bese slottet indvendig. Fra slottet gik turen gennem slotsgaden til kirken, der ligeledes blev forevist og forklaret af godsinspektør Davidsen.

Peter Kr. Iversen.

Årsregnskabet 1949

	Kr.	Ø.		Kr.	Ø.
INDTÆGTER:			UDGIFTER:		
Medlemsbidrag	7.178	70	Trykning af skrifter	12.820	—
Salg af skrifter	749	40	Honorarer	2.729	—
Annoncer	288	10	Ekspedition, kasserer, sekretær	700	—
Tilskud	7.000	—	Fragt og omdeling	1.188	09
Renter	48	61	Repræsentation, annoncer	504	66
Reislund Poulsen bogen	940	26	Reislund Poulsen bogen	976	50
Forskelligt	262	—	Kontingent m. m.	410	76
Balance	2.921	94			
	19.824	—		19.824	—

Status pr. 31. december 1949.

	Kr.	Ø.		Kr.	Ø.
AKTIVER:			PASSIVER:		
Post- og bankkonti	926	46	Forudbetalt kontingent	64	—
Kontant	93	30	Regninger	1.098	—
Udestående fordringer:			Formue	2.029	26
Kontingent	2.080	—			
Salg	126	60			
	3.176	26		3.176	26

Knud Fane

Regnskabet revideret, fundet rigtig og stemmende med bilagene.
Kassebeholdningen pr. 31/12—49 konstateret til stede.

Tønder, den 18. maj 1950

Sig. Schoubye

Jørgen Frank

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Sønderjydsk Tæppefabrik

A. R. Kjærbye A/s - Højer

Leverer kun gennem Forhandlere

AKTIESELSKABET

DANEXIM

INTERNATIONALE TRANSPORTER

Kontorer i Padborg - Esbjerg - København - Krusaa - Frederikshavn
Flensborg

J. P. Top's Eftf. A/s

Aabenraa

Telefon 3054

Jern - Staal - Smedeartikler

Centralvarme - Sanitet

Historisk samfund for Sønderjylland

udgiver *Sønderjydske årbøger* og *Sønderjydske månedsskrift*.

Styrelsen er for tiden fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, Abenrå (formand), arkivar Peter Kr. Iversen, Abenrå (sekretær), adjunkt Knud Fanø, Tønder (kasserer), højskoleforstander Hans Lund, Rødding, museumsinspektør H. Neumann, Haderslev, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg, sognepræst H. Hejselbjerg-Paulsen, Fjellstrup, førstepræst H. F. Petersen, Flensborg, gårdejer Sv. A. Hanssen, Nørremølle, kommunelærer Werner Christiansen, Tønder, lærer Chr. Stenz, Flensborg, og som æresmedlem fhv. museumsdirektør, dr. phil. M. Mackeprang, København.

Formand, sekretær og kasserer danner forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for Sønderjydske årbøger består af H. Lausten-Thomsen, Hans Lund, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen.

Sønderjydske månedsskrift redigeres af H. Neumann, Peter Kr. Iversen og lærer Chr. Stenz.

Medlemsbidraget er 6 kr. årligt eller mindst 100 kr. een gang for alle. Medlemmerne modtager Sønderjydske årbøger gratis. Sønderjydske månedsskrift bestilles hos postvæsenet og koster 2 kr. 15 øre fjerdingårligt. I boghandelen eller bestilt hos museumsinspektør H. Neumann, Astrupvej, Haderslev, koster det 2 kr. Indmeldelser modtages af alle styrelsesmedlemmer.

INDHOLD:

Johan Hvidtfeldt: Oversigt over befolkningsforholdene i Sønderjylland i middelalderen	side 161—209
M. Vesterdal: En fourers oplevelser i 1850. Uddrag af en fynsk jægers dagbog under treårskrigen	» 210—263
Poul Nissen: Om ansættelsen til Grundsteuerreinertrag i Sønderjylland i 1870—78	» 264—284
Anmeldelser:	
Aksel Steensberg: Danske bondemøbler (ved Hans Neumann)	» 285—287
Thomas Matthiesen: Gründung und erster Entwicklung der Flensburger Neustadt (ved Johan Hvidtfeldt)	» 287—289
Andreas Lorck Schierning: Die Chronik der Familie Lorck (ved Aage Bonde)	» 289—291
Marten R. Poulsen: Minder. Person- og folkelivskildringer fra Nordslesvig (ved H. Lausten-Thomsen)	» 291—293
Københoved bysamfund. Bidrag til Skrave sogns historie I (ved Peter Kr. Iversen)	» 293—296
M. Favrhøldt, Johs. Nielsen og Olav Christensen: Harmonien. Træk af danskhedens historie i Haderslev gennem 150 år og M. Michelsen: Fra Frederiksklubbens arkiv 1848—1948 (ved Frode Gribsvad)	» 296—299
Den nordslesvigske kirke. Redaktion: H. Hejselbjerg Poulsen (ved Peter Kr. Iversen)	» 299—301
Aus Schleswig-Holsteins Geschichte und Gegenwart. Eine Aufsatzsammlung als Festschrift für Volquart Pauls (ved Troels Fink)	» 301—305
Erik Kroman: Musikalsk akcent i dansk (ved Ella Jensen)	» 305—310
Nyt fra sønderjydske folkemålsforskning (ved Ella Jensen)	» 310—313
Peter Kr. Iversen og Knud Fanø: Årsberetning og regnskab	» 314—320

I hovedkommission hos Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag,
København,

for Danmark, Norge og Sverige.